

KIRGIZ AĞITLARINDA BİR MİTOLOJİK UNSUR “AT”

A MYTHOLOGICAL ELEMENT IN KYRGYZ LAMENTS “HORSE”

Rifat NERGİZ*

ÖZ: Mitsel öyküleme toplumlardaki bazı sosyal kurumların işleyişini kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, her millete ait çeşitli mitler vardır ve bunlar ait oldukları toplumların insanî arzularını yansıtmakta olup mevcut oldukları kültürün yaşam tarzları ve inanışlarıyla bağlantılıdır. Buradan hareketle mitler, ilkel kültürleri açıklamakta olduğu kadar büyük medeniyetleri ve dinleri açıklamak için de önemlidir. Mitlerdeki bazı olaylar rastgele ve muğlak bir şekilde ortaya çıkmış olduğu söylenmekle birlikte bazı tarihî vakalar ve mitlerin birbiriyle benzerliği de söz konusudur. Mitlerde anlatılanlar tarihî olaylardan arta kalanlardan ve abartılardan ibaret olmakla birlikte bu tarihî olaylar birçok sanat dalının da ilham kaynağı durumundadırlar. Edebiyat da bu sanat dallarından biridir. Örnek verilecek olursa Kırgızlara ait Manas Destanı'nın bir ağıttan ortaya çıktığı görüşü yaygındır. Ağıt kökenli bu destan içerisinde birçok mitolojik unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Kırgızlar en eski Türk etnonimlerinden biridir ve zengin bir sözlü kültüre sahiptirler. Sözlü türler içerisinde de ağıtın en eski sözlü edebiyat ürünü olduğu düşünülmekte olduğundan Kırgız ağıtları içerisinde bazı unsurların açıklaması sadece mitoloji yoluyla olabilmektedir. Kırgız ağıtlarında geçen Allah ve sahip anlamına gelen "ege" kelimesi buna misal olarak verilebilir. Kırgız ağıtlarında bir diğer mitolojik unsur ise attır. Eski Türk inanışlarında at, Rabbine kurban edilen bir hayvan olarak tanımlanır. Bunun nedeni, at ile gökyüzü arasında bir bağlantı olduğu düşüncesinin yaygın olmasıdır. Ayrıca bu hayvanın gökten indiği ve cennetle etkileşime girdiği düşüncesi tarih öncesinde yaygın bir inanıştır. "At insanın kanadadır." atasözü bile Kırgızların ata yüklediği anlamı göstermeye yetecek niteliktedir. Kırgız tarihindeki ölü gömme ve yuğ törenleri göz önüne alındığında, atın bu atasözünde sadece bir binek hayvanı olarak değil, aynı zamanda "Pegasus" örneğinde olduğu gibi başka bir âleme geçişte önemli bir rol üstlenen olağanüstü bir canlı olarak tasavvur edildiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada Geçmişten Günümüze Ağıt ve Ağıtçılar (Batken, Toktogul ve Karakulca bölgeleri ağıt örneklerinde) isimli doktora tezinde yer alan ağıt örneklerinde mitolojik unsur olarak "at" incelenecek olup öncelikle ağıt mitoloji ilişkisine değinilecek akabinde Türkler ve At, Dünya ve Kırgız Edebiyatında At ve son olarak bazı Kırgız ağıtlarında geçen at adlarını belirlenecek ve bu atların mitolojik kökenlerini hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mit, Türk, Kırgız, at, ağıt.

ABSTRACT: Mythical narration facilitates the functioning of some social institutions in societies. In this context, there are various myths belonging to each nation and these reflect the human desires of the societies they belong to and are linked to the lifestyles and beliefs of the culture they exist in. From this point of view, myths are important in explaining primitive cultures as

*Dr.-Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu/Bişkek-Kırgızistan-
rifat.nergiz@manas.edu.kg (Orcid: 0000-0001-7687-4343)

well as great civilizations and religions. Although some events in myths are said to have emerged randomly and ambiguously, there are also similarities between some historical events and myths. Although the stories told in the myths consist of the remnants of historical events and exaggerations, these historical events are also a source of inspiration for many branches of art. Literature is one of these branches of art. For example, it is widely believed that the Kyrgyz Manas Epic emerged from a lament. This epic with its origins in lament contains many mythological elements. The Kyrgyz are one of the oldest Turkish ethnonyms and have a rich oral culture. Since lament is thought to be the oldest oral literature product among oral genres, the explanation of some elements in Kyrgyz laments can only be through mythology. The word "ege" in Kyrgyz laments, meaning God and owner, can be given as an example. Another mythological element in Kyrgyz laments is the horse. In old Turkish beliefs, a horse is defined as an animal sacrificed to its Lord. This is because the idea that there is a connection between the horse and the sky is common. In addition, the idea that this animal descended from the sky and interacted with heaven is a common belief in prehistory. "The horse is the wing of man." even the proverb is enough to show the meaning that the Kyrgyz ascribe to the horse. Considering the burial and burial ceremonies in Kyrgyz history, it is possible to say that in this proverb, the horse is conceived not only as a mount, but also as an extraordinary creature that plays an important role in the transition to another realm, as in the example of "Pegasus". In this study, "horse" will be examined as a mythological element in the examples of laments included in the doctoral thesis named "Lament and Lamentation from Past to Present (Batken, Toktogul and Kara-Kulca regions lament samples)" and firstly, the relationship between lament and mythology will be mentioned, then Turks and Horse, Horse and Horse in World and Kyrgyz Literature. Finally, the names of horses in some Kyrgyz laments will be determined and information will be given about the mythological origins of these horses.

Keywords: Myth, Turkish, Kyrgyz, horse, lament.

Giriş

Tarih içerisinde uzunca bir yol kat eden edebiyat söz ile başlamıştır. Bir sanat dalı olarak edebiyatın mitoloji ve folklardan beslendiği de düşünülmektedir. Atalarımızdan kalan bir anlatı türü olan mitoloji şüphesiz birçok sanat türü için bitmez tükenmez bir kaynak haline gelmiştir. İşte bunun içindir ki farklı mitolojilerde, farklı karakterler aynı veya birbirine çok benzemektedirler (Titova, 2014: 15). Ayrıca mitler geçmişle ilgili bir hikâyeden çok, bugünün bir açıklaması niteliğindedirler. Günümüzde folklorun bir parçası olarak mit, farklı bir şekilde anlaşılmaya başlanmış olup bir hikâyeye bürünmüş herhangi bir kurgu olarak değil, ucu çok eskilere dayanan "efsanevi kahramanların ve tanrıların kökeni hakkında eski bir halk masalı" olarak nitelendirilmektedir (Stepanova ve Alenteva, 2005: 168).

Ağıt, insanlık tarihi ile iç içe geçmiş ve gelişmiş bir türdür. Bazı bilim adamlarına göre ağıt ile mitoloji arasındaki bağlantı gözlemlenmiş ve bazı ilginç sonuçlar çıkarılmıştır. Örneğin, Babil dinî metinlerinde ağıtın yeri şöyle tanımlanır: "Temmuz, İhtar'ın kocası ya da sevgilisiydi. Her yıl ölür ve onun için ağıtlar yakılırdı. Onun yokluğunda aşk duyguları sona erer, insanlar ve hayvanlar çoğalmayı unuttur ve tüm yaşam tehlikeye girer, o döndüğünde ise her şey yoluna girerdi." (And, 1962: 13). Kırgızistan'da da ağıt türü hâlihazırda eski nesiller tarafından icra edilmektedir. Bunun içindir

ki ağıt metinlerinde birçok mitolojik unsuru bünyesinde barındırmakta olup hepsini tek tek değerlendirmek oldukça uzun ve zor bir iş olduğundan bu çalışmada Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde derlenmiş olan ağıtlardaki "at" figürü mitolojik bir unsur olarak incelenecektir. Araştırma metin analizi yöntemi kullanılacaktır.

1. Türklerde At ve Mitoloji

Hayvancılık, avcılıkla ve tarımla yaşamını idame ettiren topluluklar için at ve kuş, çetin çöl şartlarında ticaretle uğraşan topluluklar için deve, denizcilikler uğraşan topluluklar için gemi oldukça önemli bir yere sahiptir (Propp, 1985: 107). Zira hem Asya hem de Avrupa'da yıldı atların evcilleştirilmesi tarihi akışı değiştiren olaylardan biri olarak kabul edilmektedir. Ehlileştirilen ve otçul hayvanlar içerisinde en estetik hayvanlardan biri olarak kabul edilen *at* toplumsal hayata yön verdiği gibi sanat, edebiyat, din gibi sahalarda da büyük gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kafesoğlu, 1991: 26). At özellikle de beyaz at mitolojilerde prestijin bir göstergesi durumundadır. Bunun nedeni olarak beyaz renkli atların az bulunuyor olması gösterilebilir. Bunun dışında insanlığın en büyük hayâllerinden biri de uçma yetisine sahip olabilmektir. Uçan bir at olarak Yunan mitolojisinde Pegasus, Perslerde Valâhaka, Çinlilerde Qilin, Türklerde ise Tulpar karşımıza çıkmaktadır (Gürçay, 2019: 42-47). At, göçebe yaşam tarzında binek hayvan olmasının yanı sıra, savaşta belirleyici bir unsur ve gıda kaynağı idi (Çınar 1993: 1). Yerleşik hayata geçmiş toplumlarda at artık eskisi gibi birçok unsurda belirleyici rolünü yitirmiş ve mitolojik bir karaktere dönüşmüştü (Akmoldoyeva 1989: 10). Öyle ki atlı olmak hakimiyet sembolüdür. Bunların dışında Türklüğün başlangıcından beri at bir sunak ve hediyedir. Aynı zamanda at gücün dışında edebiyatın ve sanatın gelişmesinde ve şekillenmesinde oldukça önemlidir (Elçin, 1995: 160). Bununla birlikte 12 hayvanlı Türk takviminin yedinci ayı olan yıldı ayının başında doğanlar bilge, ortasında doğanlar adil, sonunda doğanlar ise fesat kişiler olarak tanımlanmaktadır (Turan, 2004: 104).

Havadan, sudan ve topraktan yaratıldığı düşünülen atın mitolojik özelliklerine göz atıldığında onları gök menşeli, yer menşeli ve su menşeli atlar olarak üç başlık altında toplanabilir. Gök kökenli atlar kanatlıdır; yer kökenli atlar ise ab-ı hayat içmişlerdir ve ebedidirler; su kökenli atlar ise boynuzlu mitolojik atlar olmakla birlikte Latince *unicornis* olan ve tek boynuz anlamına gelen atlardır (Çoruhlu, 1998: 157).

Türk toplulukları için de at bir binekten daha ötesi bir canlı olarak kabul edilir. Altaylarda at, kahramanların en yakın dostudur ve asla birbirlerinden ayrılmazlar. Bir bahadır doğduğunda aynı anda sanki onun alınyazısıymış gibi beraberinde bir de at doğar (Toziyakova vd., 2020: 372). Ayrıca Türklerde at tanrıya adanan bir adak konumundadır. Manas Destanı'nın dört varyantı incelenerek atların destan içindeki rolleri şu şekilde tasnif edilmiştir:

1. Ana kahramanların savaşta bindikleri atlar;
2. Yarış atları;
3. Destansı atlar;
4. Mitolojik atlar;
5. Değerine göre atlar;
6. Yaş özelliklerine göre atlar;
7. Dişi atlar (Belek, 2008: 40);

Doğa ile iç içe olan göçebe Kırgızlar sürekli yer değiştirirken atlardan faydalanmışlardır. Bunun içindir ki atlarına özel önem vermişler, onların ne yediklerine ne içtiklerine dikkat etmişlerdir. Kısacası atlarına çocuklarına bakar gibi bakmışlardır. Manas Destanı'nda kahramanların atlarına iyi bakılmadığında yahut biniciler kendi atlarının yerine başkalarının atlarına bindiklerinde başlarına mutlaka kötü bir olay gelmiştir (Omuralieva, 2019: 49). Bunların dışında “gök börü” ve “ulak tartış” oyunlarında at, merkezî konumdadır. Jean-Poul Roux'a göre at ile tanrı arasında bir bağlantı vardır ve bundan dolayıdır ki at gökyüzüne benzetilmektedir. Ayrıca on iki hayvanlı Türk takviminde at, haziran ayına denk gelmektedir. Bilindiği üzere 21 Haziran, kuzey yarımküredeki en uzun gündüzün yaşandığı gündür. Bu da onu uçan bir hayvan olarak nitelendirmemizi sağlamaktadır (Roux, 2011: 35).

2. Dünya ve Kırgız Edebiyatında At

Hz. Muhammet'in Düldül'üne, Büyük İskender'in Bukefal'ına, Köroğlu'nun Kırat'ına sadece birer binek hayvan olarak bakmak doğru bir yaklaşım olamayacaktır. Türklerde de at, bir binek hayvan olmaktan öte insanın yol arkadaşı hatta mezarındaki yoldaşdır. Araplarda deve, Çinlilerde ejderha mitolojik bir kahraman niteliğinde iken Türklerde at, bu kimliği üstlenmektedir. Günümüz Türk halklarına bakıldığında atın yerini alan arabanın bu denli önemseniyor oluşunun nedeni de bu olsa gerektir. At, kurgusal edebî eserlerde kendine önemli bir yer edinmiştir. Cervantes'in Rosinante'yi, Aytmatov'un Gülsarı'yı, Melih Cevdet Anday'ın Troya Önünde Atlar'ı, Nazım Hikmet'in Davet'i, Yahya Kemal Beyatlı'nın Akıncılar'ı gibi eserlerdeki at tasvirleri bu duruma örnek teşkil edebilir. Halk anlatılarında, destanlarda at önemli bir yere sahiptir. Hatta atasözlerinde de “at” önemli bir yere sahiptir. Örneğin: “At sıylagan azabınan kutulat, er sıylagan emgeginen kutulat.” “Atına iyi bakan azabından kurtulur, erine saygı duyan emeğinden kurtulur.”, “At adamdım kanatı.”, “At adamın kanatıdır.”, “At çabışta at ölot, er sayışta er ölot.”, “At yarışında at ölür, savaşta er ölür.” gibi atasözleri atın Kırgızların sosyal hayatındaki önemini göstermektedir. Türk halkları beşikten mezara at üstünde olmakla birlikte göçebe Türklerde atlar da tıpkı insanlar gibi bazı haklara sahiptirler. Bununla birlikte o, gerektiğinde konuşan, zekâsını yeri geldiğinde gösteren bir canlı konumdadır. (Kafesoğlu, 1989: 209). Er Töştük Destanı'nda Çalkuyruk,

Töştük'ün sadece atı olarak değil, aynı zamanda yakın bir dostu, danışmanı olarak da gösterilir. Her zaman sahibine döner, "Sen de benim gördüğümü gördün mü, benim hissettiklerimi sen de hissettin mi?" der.

Kırgız halk hikâyelerinde, masallarında, destanlarında kahramanların gerçek dostları ve yardımcıları olan atlar aynı zamanda kahramanların danışmanları konumundadırlar (Karadavut, 2010: 74). Er Töştük destanında da kahraman zor durumda kaldığında onu bu zorluklardan kurtaran bir atın adı da Çal Kuyruktur. Er Töştük ve Çal Kuyruk arasında geçen bazı diyaloglar şu şekildedir:

"Erdiğñ bar, esiñ cok, Töştük! («Erliğin var, aklın yok, Töştük!)
Eçteme menen işiñ cok, Töştük! (Hiçbir şeyden haberin yok, Töştük!)
Aylañ caman, akıl cok, Töştük! (Çeviksin, aklın yok, Töştük!)
Adamda sendey baatır cok, Töştük! (İnsanlar arasında senin gibi yiğit yok, Töştük!)" (ET'den aktaran Yeşildal, 2015: 263).
"Sös ayssañ sös albas (Söz söyleyen söz dinlemez,)
Añkauga başım ne қоştum (Aptalla ne diye bir oldum?)
Süylöp ayssañ sös albas (Söz söylesem dinlemez)
Tüşmökkö başım ne қоştum (Budalayla ne diye bir oldum?)" (İliç'ten aktaran Yeşildal, 2015: 263).
"Cılan Bapı yurduna,
Yer altının halkının yanına
Çıkıp geldiğimiz sırada
Dile gelmiştin Şalkuyruk,
Akıl verdin erine.
Yayalığımda kanat olan Şalkuyruk!
Şaştığımda aklım olan Şalkuyruk!" (Aça, 2002: 141).

Yine destan içinde Çalkuyruk tıpkı insan gibi konuşarak Er Töştük'e tavsiyeler vermekle birlikte onun yol arkadaşı konumundadır. Ayrıca şaman davulları üzerinde yer alan at davulunun kendisini temsil ettiği gibi şamanları gökyüzüne çıkarmada bir araç görevi görmektedir. "Kanatı bar Çalkuyruk" (Kanatlı Çalkuyruk) (Yeşildal, 2015: 127-128).

Kam/Şaman Davulu (Dağı, 2020:1044).

3. Kırgız Ağıtlarında At

Hayvanlar ve insanlar ayrılmaz bir bütünlük içinde yaşarlar. Doğa ile yakın ilişki içinde yaşadığına inanan insanoğlu, ruhların ağaçlarla, dağlarla ve sularla olduğu kadar hayvanlarla da bir bağlantısı olduğuna inanır ve onları "evcil hayvanlar" ve "yabanî hayvanlar" olmak üzere iki gruba ayırır. Bu hayvanlardan bazıları insanlar tarafından kutsal kabul edilmekle birlikte etleri yenmez ve beslenmezler. Sadece kutsal kabul edilen değil, inançları doğrultusunda da bazı hayvanlar yenmez ve beslenmezler. Bunun içindir ki Türkler domuz yetiştirmezler ve onun etini yemezler. Kurt, geyik, at onlar için kutsal kabul edilir ve en sevdikleri hayvanlar arasındadır (Aça, 2016: 521).

Çalışmada, Abdıldacan Akmataliyev'in redaktörlüğünde basılmış "Koşoktor" adlı kitaptaki ağıtlar ile tarafımızca derlenmiş olan ağıtlar karşılaştırılarak ağıtlardaki at türleri aşağıdaki gibi çıkarılmıştır.

Koşoktor El Adabiyatı Seriyasının 21. Cildi	Geçmişten günümüze ağıt ve ağıtçılar (Batken, Toktogul, Kara-Kulca bölgeleri ağıtları örneklerinde) Yayınlanmamış doktora tezi
<ol style="list-style-type: none"> 1. Aşirdin Cunusova'nın 23 yaşında vefat eden oğluna yakmış olduğu bir ağıt 2. Annesi tarafından Kerimbay'a ithafen yakılan bir ağıt. 3. Anneye yakılmış bir ağıt. 4. Burulkan'ın kızının ağıdı. 5. Babaya yakılmış anonim bir ağıt. 6. Çocuğa annesi tarafından yakılmış anonim bir ağıt. 7. Ablasının kız kardeşi için yakmış olduğu bir ağıt. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kursanay Şeraliyev'in hayatını kaybeden oğluna yakmış olduğu ağıt. (13 Ağustos 2017) 2. Darihan Marasulova'nın 50 yaşında ölen oğluna yakmış olduğu ağıt. 3. Şayloo Kaçkınovanın annesi için yakılmış olduğu ağıt 4. Ömür Taştankulova'nın annesine adanmış olduğu ağıt. 5. Yine Ömür Taştankulova'nın babasına ve ablasına yakmış olduğu ağıt. 6. Sono Nasiriddinova'nın ağıdı.
At, karager, argımak, toburçak, baytal bee, corgo, duldul, tulpar	Argımak, kulun, argımak, toburçak, Corgo, at

At Türleri

Yukarıdaki tabloda geçen bazı ağıt örnekleri şu şekildedir:

Энекеңди ыйлатып, (Anneni ağlatıp,)

Карылык жакка сен кеттиң. (Yaşlıların gitmesi gereken yere sen gittin.)

Безгенектей безилдетип, (Benim sözümü dinlemeyip: Mecazî kullanım)
Кашкалдактай какшаттың. (Beni dertli bülbül gibi şakıttın: Mecazî kullanım)
Кагылайын кулунум, (Kurban olayım yavrum,)
Энеңди неге ыйлаттың. (Annemi neden ağlattın.) (Nergiz: 2020:202).

Yine Abdildacan Akmataliyev'in redaktörlüğünde basılmış "Koşoktor" adlı kitaptaki bir ağıtta kulun yani yavru at şu şekilde kullanılmıştır:

Агарып аткан таңды айтам, (Ağaran tandan bahsediyor,)
Таштап бир кеткен сени айтам. (Yolcu ettiğim senden bahsediyorum.)
Бозоруп аткан таңды айтам, (Bozaran tandan bahsediyor,)
Боздотуп кеткен сени айтам. (Bozarıp giden senden bahsediyorum.)
Таң шамалы боз салкын, (Tan vakti rüzgârı, boz renkli gölge)
Түштү бир сенин бетиңе, (Düştü senin yüzüne,)
Түшө албадым арага, (İnemedim araya,)
Боло албадым садага. (Alamadım bir sadaka,)
Көк чыйырдын кара жер, (Gök rengi yol, kara yer,)
Өттү бир сенин этиңе. (İşledi senin tenine)
Айланайын кулунум. (Kurban olayım yavrum) (Akmataliev, 2002: 27).

Yine aynı kitapta argımak ve topurçak atları düldülle ilişkilendirilmiş ve ölen kişi bu atlara benzetilmiştir.

Тобурчак аттын дулдулу, (Topurçak atın düldülü,)
Топ жыйындын булбулу, (Topluluğun bülbülü,)
Аргымак аттын дулдулу, (Argımak atın düldülü)
Ак калпак элдин булбулу! (Ak kalpaklı elin bülbülü!) (Akmataliev, 2002: 281).

Kırgızlar tarafından at türleri ve atlara verilen bazı adlar ağıtlarda hayatını kaybeden kişilere ithafen kullanılmakta olduğu görülmektedir. Atlar mahiyetlerine göre şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- *Kulun*, Kırgızlarda bir yaşına yakın yıllık atlarına verilen addır. Burada vefat eden kişinin kuluna benzetilmesindeki kasıt ölen kişinin genç yaşına vurgu yapmaktır (Nergiz, 2020: 165).
- *Argımak*, Yakın ve Orta Doğu'da safkan adlara verilen addır. Arap, Ahalteke ve İngiliz atlarına *Argımak* denmektedir. Kırgızlarda *Argımak* için "Satılırsa para eder, kamçılanırsa yürük." şeklinde bir halk sözü de mevcuttur ki bu da onun ne denli değerli bir at olduğunu göstermektedir. Ölen kişinin *Argımak* ata binmesi onun ne denli önemli bir kişi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ashında burada at cins olarak "argımak" at da olmayabilir ancak

ağıtlarda ölen kişinin özellikleri ve sosyal durumu abartılarak tasvir edilmektedir (Akmataliev, 2002: 281-285).

- *Cılkı*, yenmek, binilmek ve yük taşımak amaçlı yetiştirilen atların genel adına *Cılkı* denmektedir. Ayrıca yukarıda adı geçen tüm atlara *Cılkı* denmektedir.

- *Toburçak*, büyük savaş atlarına verilen addır. "Kara kuyruk toburçak / Kıylalarda körünöt." (Kara kuyruklu savaş atı / Çok uzaklarda görünüyor.) (KRTR-II, 2017: 2059) Ağıtlardaki kullanım şekli olarak vefat eden kişinin *toburçak* at beslediği ve zorlu yolları bu atlarla geçtiği, ayrıca böylesine görkemli ve güçlü hayvanları yük taşımada kullandığı şeklinde ifadeler vardır (Nergiz, 2020: 87).

- *Düldül*, vefat eden kişi Toburçak ve Argımak atların düldülü olarak nitelendirilmiştir. Düldül, Kırgızlarda yorulmak bilmeyen at olarak adlandırılmıştır. Düldül İslam Ansiklopedisinde "Hz. Muhamet'e, Mısır Hükümdarı tarafından hediye edilen katıra verilen addır. Anlamı *kirpi'dir*. Bu binek kaynaklarda sırasıyla Ukbe b. Âmir el-Cüheni'ye, Hz. Ali'ye, Hasan ve Hüseyine daha sonra da Muhammed b. Hanefiye'ye intikal etmiştir." şeklinde geçmektedir (Yardım, 1994: 20).

- *Karager*, Manas'ın Kanıkey ile evlenmeden önce düzenlenen at yarışında Tülöö'nün bindiği at. Bu yarışta Kariger otuz beşinci gelmiş, Tülöö Kanıkey'in yardımcısıyla evlenmiştir (Orozbak Uulu, 2017: 1230-1231). Ayrıca mitolojik bir kahraman olan Kaman Alp'in da Karager'e bindiği kaynaklarda geçmektedir (Akmataliev vd., 2016: 409). Mitolojik bir figür olan bu atın adının ağıtlarda geçmesi kültürel aktarım açısından önem arz etmektedir.

- *Tulpar*, Göçebe Türk toplumunda doğa şartlarından dolayı atlar arasında güçlü bir bağ olduğu görülmektedir. Türklere Allah tarafından gönderildiğine inanılan at, dost ve kutsal olarak kabul edilmektedir (Çufadar, 2019: 216). Köroğlu Destan'ında Kırat, Koca Yusuf tarafından eğitilirken belli aşamalardan geçmiş ve efsanevi bir ata dönüşmüştür. Tulpar'ında kanatlanıp uçabilmesi ve efsanevi bir ata dönüşebilmesi için sahipleri tarafından iyi bakılması ve yetiştirilmesi gerekmektedir (Gürçay, 2019: 49).

- *Baytal Bee*, iki yaşını aşmış kulun ata verilen ad.

Yukarıda da belirtildiği Kırgız göçebe hayatında at çok değerli bir binek olmasının dışında kahramanın "kardeşi" niteliğindedir. Kırgızistan'da kutsal bir yer olan Kambar Ata'nın bazı yerlerinde toynak izine rastlandığından buraya "Tulpar Taş" adı verilmiştir (İsayev ve Şerstyuk, 2005: 175). Yine Türk-Mođol efsanelerinde kahramanın atı büyülu güçlere sahip olmakla birlikte dokunulmazlığın bir sembolü olarak da kabul görülmüştür (Bekmuhamedova, 1997: 118). Bakıldığında Kırgız mitolojisindeki at figürüyle Yunan mitolojisindeki Şiron birbirine oldukça benzemektedir. Mitolojik destanlardan olan "Coodarbeşim" deki

kahramanlardan biri olan Kılkar'ın atı, bilgelik ve danışmanlık gibi konularda ona yardım eder ve doğru zamanda, doğru yerde kahramanın karar almasında etkilidir (Urmambetov, 1997:288).

Sonuç

Kırgızlar edebiyatta, resimde heykelde ata çok önem vermişlerdir. At göçebe hayat içinde oldukça özel bir role sahiptir. O, göçebe kültür için birçok eylemin başlangıç noktasındadır. İlk olarak, hemen hemen tüm göçebe ekonomisi atla ilişkilendirilebilir. Örneğin bir sığırı otlatmada ya da avcılıkta at en az ona binen kadar öneme sahiptir. Dahası bu canlı binek olmanın dışında cenazelerde, bayramlarda etinden faydalanılan çok özel bir hayvan durumundadır. Ayrıca sütünün yani kımızın tedavi edici özelliğinden de yararlanılmaktadır. Birçok edebî kaynağa ilham olan at eskiden birçok düşmanla savaşan Kırgızlar açısından da bir güç imajı niteliğinde olmuştur. Ağıt yakan kişilerce hayatını kaybeden kişi ya “kulun” yani altı aylık taylara benzetmiş ya da “argımak”, “toburçak”, “tulpar” gibi atların sahibi kişiler gibi gösterilmişlerdir. Bu abartılı tasvirler hemen hemen tüm ağıt metinlerinde farklı şekillerde işlenmiş olup merhum kişi atın dışında diğer görkemli hayvanlara da benzetilmiştir. Örneğin “tulpar”, “düldül”, “tobuçak” gibi at cinslerinin ağıtlarda kullanılıyor oluşu ve bu atların mitolojik hüviyetlerinin mahiyeti düşünüldüğünde kültürün insan evriminde hafife alınamayacak bir faktör olduğunu göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Kültür de tıpkı genler gibi hayatta kalma ve çetin doğa şartlarıyla başa çıkmada insanlara yardımcı olmuştur. Üstelik bunu genlerden daha verimli bir şekilde icra etmiş ve etmektedir. Bakıldığında gen aktarımı iki kişi arasında ve bir defaya mahsus gerçekleşirken kültürel aktarım daha hızlı ve güncellenebilir bir şekilde gerçekleşmektedir. Netice olarak bakıldığında kültürel evrim, genetik evrimden daha güçlü olmakta nesilden nesle kesintisiz aktarılmaktadır. At da Kırgızların hayatında nesilden nesle aktarıla gelen en önemli öğelerden biri olarak kabul edilebilir. O, bir binek olmanın dışından ulak, yoldaş, danışmandır.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin destanları ve destancılık geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aça, M. (2016). *Halk bilimi el kitabı*. Konya: Kömen Yayınları.
- And, M. (1962). *Dionisos ve Anadolu köylüsü*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Akmataliev, A. vd (2016). *Manas entsiklopediyası*, C. 1, Bişkek: “kut-Ber”.
- Akmataliev, A. vd (2002). *Koşoktor el adabiyatı seriyasının 21-tomu*. Bişkek.
- Akmoldoyeva, B. B. (1989), *Konevodstvo v sisteme traditsyonnogo hozyaystva Kirgizov (Konets XIX-naçalo XX vv.)*. Frunze.
- Arıkoğlu, E. vd. (2017). *Kırgızca-Türkçe sözlük II. Cilt (K-Z)*. Bişkek.

- Belek, K. (2008). *Kırgızlarda at ve at kültürü*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bekmuhamedova, N. H. (1997). *Evolyutsiya censkih obrazov eposa "Manas"*. Gos. Dir. po Propagande eposa "Manas". Bişkek.
- Çınar, A. A. (1993). *Türklerde at ve atçılık*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çufadar, N. (2019). Köroğlu destanı'nda atın mitolojik göstergeleri. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 215-226.
- Çoruhlu, Y. (1998). *Türk mitolojisinin ABC'si*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Elçin, Ş. (1995). *Türklerde atın armağan olması. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, (ed. E. Gürsoy-Naskali), 160-164, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.
- Dağı, F. (2020). Türkistan kam/şamanlarından Anadolu halay başlarına. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4), 1027-1045.
- Gürçay, S. (2019). Mitolojilerde uçan at motifi üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Aydın Türklük Bilgisi*, 5(1), 37-54.
- İsayev K.- Şertsyu, İ. A. (2005) *Kırgızkie skazaniya*, Bişkek: Arhi.
- Kafesoğlu, İ. (1989). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1991). At'. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV, 26-28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karadavut, Z. (2010). Kırgız masallarında mitolojik unsurlar. *Millî Folklor*, 11(85), 71-80.
- Omuralieva, C. (2019). Classification of war horses in the epic "Manas" in accordance with their images and their artistic function (based on versions by S. Orozbekov, M. Musulmankulov, B. Sazanov and Sh. Rysmendeev). *Vestnik Bişkekskogo Gumanitarnogo Universiteta*, 1, 47-50.
- Orozbek Uulu, S. (2017). *Manas destanı*. İstanbul.
- Propp, V. (1985). *Masalın biçimbilimi*. (çev.: Mehmet Rifat-Sema Rifat), İstanbul: Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları.
- Nergiz, R. (2002). *Geçmişten günümüze ağıt ve ağıtçılar (Batken, Toktogul, Kara-Kulca bölgeleri ağıtları örneklerinde)*. Bişkek: Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk mitolojisi*. Ankara: Bilge Su.
- Stepanova, T. M.-Alenteva, M. A. (2005). O sootnoşeni kontseptov mifologiya i folklor. *Folklor v kontekste sovremennoy kulturi*. 168-171, Yudinskie çteniya.
- Titova, V. N. (2014). Literatura i mifologiya, folklor. *Literatura v menyayuşçemsya mire*, 15.
- Toziyakova, E. A. -vd. (2020). Kon batıra v strukture kontseptu "altay-kici"/altaets: Na materiale mifologii, folkloru, eposa i literaturu. *Mir nauki, kulturi, obrazovaniya*, 5 (84), 370-372.
- Turan, O. (2004). *Oniki hayvanlı Türk takvimi*, Ötüken Neşriyat.
- Urmambetov O. (1997). *Coodarbeşim: Epos. Skazitel*. Bişkek.
- Yeşildal, Ü. Y. (2015). *Er Töştük destanı (inceleme-metin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yardımlı, A. (1994). "Düldül". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, 20, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / *The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":*

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*

Yazarın Notu/Author's Note: Makale, "Geçmişten Günümüze Ağaçlar (Batken, Toktogul, Kara-Kulca Örneğinde)" adlı doktora tezinden üretilmiştir. / *The article was produced from the doctoral thesis titled "Lamenters from Past to Present (Batken, Toktogul, Kara-Kulca Example)".*